

ŠVÉDA, Josef. *Mašínovský mýtus. Ideologie v české literatuře a kultuře.*

Příbram : Pistorius & Olšanská, 2012, 280 s. ISBN 978-80-87053-75-1

STANISLAV HOLUBEC

Téma bratří Mašínů elektrizuje českou společnost v posledních letech více a více. Navzájem se střetávají dva příběhy, Mašínové jako bojovníci proti komunismu a Mašínové jako vrazi nevinných civilistů. O Mašínech se diskutuje v médiích, konají se protimašínovské a promašínovské demonstrace, natáčí se o nich filmy, vydávají se knihy, politikové se přou, zda by je vyznamenali či nikoli. Až dosud se nicméně nevyskytla publikace, která by se pokusila téma Mašínové uchopit, aniž by konstatovala, zda jde o padouchy či hrdiny, ale zaměřila se na vznik a transformace samotných vyprávění o nich. Tuto mezeru vyplňuje kniha mladého literárního vědce Josefa Švédy *Mašínovský mýtus: Ideologie v české literatuře a kultuře*, která se zabývá proměnami mašínovského narativu od doby jejich činů po dnešní dny. Autor si klade následující otázky: „*Jak to, že v jednom vyprávění jsou Mašínové zobrazeni jako vrazi a v jiném zase jako hrdinové bojující proti zlu? Jakým způsobem se těchto efektů dociluje? A jak souvisí tato změna vyprávění o nějakém předmětu s transformací politicko-ideologické situace?*“ (s. 9). Pramenem, který autor ve všech případech využívá, jsou odborné i beletristické knihy, filmová díla a projevy postkomunistických politiků o řečené skupině.

Švédova kniha má poměrně jednoduchou strukturu. První část se zabývá vytvářením obrazu bratří Mašínů v komunistické propagandě v době od jejich útěku až do roku 1989. Ukazuje, že komunistická propaganda je pochopitelně vykreslovala v nejhorším možném světle. Většinou pracovala s různými dichotomiemi my (pracující lid) versus oni (teroristé), vytvářela představu absolutní zkaženosti členů odbojové skupiny (byli to lotři od dětství, zkazilo je jejich buržoazní či kulacké prostředí), mají ničemné a přízemní motivy ke své činnosti (touha po penězích). Proti nim stojí morální příslušníci Sboru národní bezpečnosti (SNB), otcové rodin či běžní občané, kteří jsou obětí jejich brutality. Nabízí se otázka, proč se autor rozhodl ukončit tuto kapitolu rokem 1989 a proč čtenáře více neseznamuje i s narativem současných českých odpůrců činů bratří Mašínů a možnými odlišnostmi tohoto narativu od komunistické propagandy.

Druhá kapitola je věnována otci bratří Mašínů, protinacistickému bojovníku Josefu Mašínovi, popravenému za odbojovou činnost. Tento důstojník se stal po roce 1945 objektem

glorifikace, za komunistického režimu (s jistou výjimkou doby Pražského jara) byl opomíjen. Po roce 1989 se dočkal všeobecné rehabilitace a je někdy prezentován coby hlavní postava českého odboje. Na rozdíl od jeho synů není dnes osobnost Josefa Mašína vnímána kontroverzně. V případě této kapitoly jsem poněkud na rozpacích, nakolik se vůbec hodí do struktury knihy. Mašín má se svými syny společné především jméno, jinak se nezdá, že by existovala příliš silná návaznost mezi příběhem otce a synů, snad s výjimkou obecných deklarací, pracujících s tvrzením, že se Mašínové přiživovali po válce na památce svého otce (před rokem 1989), nebo že jim otec vštípil přesně ty hodnoty, pro které položil svůj život (po listopadu). Za pozornost stojí postřeh, že zatímco Mašín senior byl v letech 1945 – 1948 líčen nadšeně prostřednictvím slovanských, ruskofilských a obrozenecky nacionalistických motivů, po roce 1989 je zobrazován jako individualistický bojovník za demokracii a proti nacistické totalitě, až má čtenář dojem, že pokud by válku přežil, jistě by se zbraní v ruce bojoval proti komunistům společně se svými syny.

Za nejlepší části celé knihy pokládám kapitolu třetí – *Antikomunistický mýtus, bratři Mašínové jako hrdinové* – a čtvrtou – *Proměny české ideologické krajiny ve dvacátém století*. Třetí kapitola ukazuje, jak exilová a postkomunistická vyprávění proměnila znaménka komunistické propagandy – z padouchů byli náhle hrdinové. Zatímco jsme jaksi zvyklí na to, že komunistická propaganda lhala, a zde nás Švédova odhalení jejich manipulativních postupů nepřekvapí, odhalovat manipulativnost polistopadového oslavování Mašíňů je daleko obtížnější, neboť je stylizováno z pozice napravovatele komunistických lží. Autor velmi dobře ukazuje onu proměnu znamének na různých aspektech popisu osobností obou bratří a jejich činů. Například zatímco byl před rokem 1989 z posledních dopisů Mašína seniora synům před popravou vyzdvihován apel, aby se stali „*bohatými a mocnými*“, po roce 1989 je zdůrazňována jeho výzva, aby „*milovali vlast a národ*“ (s. 111). V postkomunistických vyprávěních také nastupuje bagatelizace či zamlčování. Pokud major Zeman prohlašoval, že nás reakce vraždí, ale „*vyčítají nám každého lumpa, kterého trochu zmáčkne*“ (s. 65), čímž eufemizoval vraždy spáchané represivními složkami režimu v 50. letech, antikomunističtí obdivovatelé Mašíňů buď zamlčují, nebo bagatelizují motivy nezapadající do hrdinského příběhu. Například o přechodném členství matky Mašínových v KSČ se buď mlčí, nebo je omlouváno jeho krátkostí a snahou pomoci synům (s. 120). Skutečnost, že se bratři hlásili krátce po únoru 1948 na vojenskou akademii, je omlouvána tím, že chtěli bojovat proti systému „*zevnitř*“ (s. 125). Pomocí různých postupů je ospravedlňováno a eufemizováno podřezání omámeného příslušníka SNB, zastřelení pokladníka nebo postřelení předsedy Jednotného zemědělského družstva (JZD). Příslušník SNB je líčen jako „*nebezpečný chlap*“, jehož přežití by ohrozilo celou skupinu, zatímco v komunistických vyprávěních je představován jako řadový policista. Zavražděný pokladník je v komunistických vyprávěních líčen jako apolitický člo-

věk, zatímco v antikomunistických jako fanatický milicionář (s. 151). Postřelený předseda JZD byl podle antikomunistického narativu známý místní komunista. Není již problematizováno, že s takovými fakty mohli Mašínové jen těžko pracovat. Člověka, který je uprostřed noci oslovil s dotazem, co dělají (zapalovali v okolí stohy), nemohli identifikovat, a byl to tedy pro ně běžný občan (s. 158-159). Švéda zde také dobře ukazuje, že oslavné mašínovské vyprávění je kombinováno s mýtem amerického selfmademana: Mašínové nadáni svou mimořádnou odvahou posléze vstupují do světa podnikání a jsou v něm úspěšní, což kontrastuje s popisy komunistů jako lidí nevzdělaných, zamindrákovaných, líných a holdujících alkoholu (s. 181).

Snad ještě lepší je poslední kapitola, či spíše esej o „*proměnách české ideologické krajiny ve 20. století*“. Autor zde pracuje především s tezí, že současnost není post-ideologická, ale současná ideologie je pouze méně viditelná, neboť od ní nemáme takový odstup a je ve svém působení sofistikovanější, nežli ideologie komunistického režimu. Švéda ukazuje, jak v souvislosti s „*radikalizací politiky paměti*“ sílí v novém tisíciletí pokusy Mašíny oslavovat (s. 227–229), a dokonce pokládá za možné, že pokud převáží antikomunistická interpretace dějin, z Mašínu se stanou konsenzuální osobnosti a budou zařazeni do národního pantheonu. Autor deklaruje svou názorovou pozici, když (patrně oprávněně) považuje tezi Václava Bělohradského o mizející legitimitě kapitalistického režimu spíše za filozofovo zbožné přání a zdůrazňuje, že mladí lidé dnes volí masově pravici, žádné mohutné protikapitalistické hnutí nevzniká a „*liberální ideologická fikce, zejména ve své masové podobě, se ukazuje jako nesmírně efektivní*“ (s. 240). Na druhou stranu zmiňuje velkou část veřejnosti, která Mašíny resp. jejich metody nepřijímá, ačkoli sdílí antikomunistický konsenzus. Příkladem jsou Václav Havel a Václav Klaus, kteří členům skupiny odmítli udělit státní vyznamenání (s. 230-231). Švéda také zdařile polemizuje s tvrzením, že dnešní psaní o dějinách je zbavené ideologie a že dnes dochází k volné soutěži různých diskurzů. Podle autora to tak sice na první pohled vypadá, ale při hlubším zkoumání si kritičtější čtenář povšimne, že „*tyto spory se smí odehrávat jen v rámci liberálně-demokratického symbolického univerza*.“ A pokud by se odvážily narušit jeho samotnou podstatu, byly by automaticky označeny za „*totalitní*“ a vyloučeny z této diskuse (s. 236).

Za poněkud přehnané považuji tvrzení, že se v Československu stal po roce 1918 hegemónickým „*český nacionalistický diskurz*“ (s. 200). První československá republika se přihlašovala vedle českého vlastenectví především k ideálům demokracie. Aniž bych chtěl tento stát mytologizovat, autor možná nebere dostatečně v potaz v tehdejší středoevropské srovnání relativně mírné formy projevů prvorepublikového nacionalismu. Ostatně Masaryk a Beneš byli českou pravici označováni za představitele protinárodních sil. Nebo vzpomeňme práv židovské a ostatně i německé menšiny existující v rozsahu

neobvyklém v tehdejší (nejen střední) Evropě. Autor snad až příliš naslouchá některým západním historikům píšícím o českých dějinách, kteří v touze bojovat s démony nacionalizmu, jenž rozvrátil jejich milovanou střední Evropu z doby před rokem 1914, vrší důkazy vyvracející české nacionální mýty, např. zdůrazňují útlak národnostních menšin v meziválečném Československu nebo zbabělost českého národa za nacistické okupace. Autor zde např. odkazuje bez kritického odstupu na velmi kontroverzní knihu Mary Heimann *Czechoslovakia, The state that failed* (2009), která byla seriózními historiky odmítnuta mj. pro obrovské množství faktografických omylů.

Za problematické pokládám i tvrzení, že „*idealizovaný obrázek vyspělé a demokratické první republiky ... je pevně zaryt do kolektivní paměti české postkomunistické společnosti*“ (s. 212). Můj vlastní výzkum ukazuje, že kult první republiky sice skutečně po listopadu rychle vyrostl, ale velmi záhy se vyprázdnil. Ačkoli se k masarykovské tradici hlásí Česká republika dodnes, zdá se, že tomu tak je spíše proto, že toto období nejméně vadí a že jde o jediné období v nedávné minulosti, kdy jsme měli podobně jako dnes samostatný stát s liberálně demokratickým zřízením. Je sice pravda, že v každém českém městě stojí pomník Masaryka, mají Masarykovo náměstí, udělujeme Řád Tomáše Garrique Masaryka a první prezident na nás shlíží z bankovek, ale obdiv k první republice jednoznačně upadá, jak dokazují i dlouhodobé sociologické výzkumy historického povědomí občanů ČR. Kult první republiky zde neobstává v porovnání s obdivem k časům Karla IV. či habsburské monarchii.

Podobně jako pokládá autor první republiku za společnost ovládanou nacionalismem, hovoří taktéž o dominantní „*liberálně-nacionální*“ ideologii české postkomunistické společnosti (s. 215). Není sporu o tom, že liberalizmus je současným dominantním paradigmatem. Větší obtíž vidím v autorově domněnce, že v soudobé české společnosti hraje výraznější roli nacionalismus. Dostupné mezinárodní sociologické výzkumy dokazují, že národní hrdost je v ČR v evropském srovnání poměrně nízká. Domnívám se také, že velká část českých elit je kosmopolitní, resp. vyznává evropské či atlantické vlastenectví, a naopak politikové, kteří se pokoušejí hrát na nacionální strunu, patří k oblíbeným otloukánkům médií (např. Václav Klaus nebo komunisté). Lze se ostatně ptát, jak do tohoto autorova obrazu zapadá Václav Havel, který byl přece vždy programovým anti-nacionalistou. Švéda v této souvislosti opomíjí vlivnou část české postkomunistické liberální i konzervativní pravice, pro niž byl pojem vlast „*nevětraným pelechem*“. Liberální část to odůvodňovala důrazem na individuální lidská práva či „evropanství“, konzervativní pravice naopak hleděla nostalgicky k tradici habsburské monarchie.

Závěrem se obrátíme k několika dle mého soudu diskutabilním aspektům knihy. Autor se bohužel příliš nepokouší postihnout dynamiku měnících se diskusí o bratřích Mašínech v české polistopadové společnosti, tato přitom trvá už dvacet let a jednotlivé narativy

prošly značnými změnami. Jak víme, byla kauza bratří Mašínů v prvním porevolučním desetiletí okrajová, teprve když se vyprázdnilo paradigma transformace v demokratickou a volnotržní společnost, došlo k *radikalizaci politiky dějin*. Aby vládnoucí garnitura udržela svou legitimitu, začíná v nouzi nejvyšší oprašovat vyhánění komunistického d'ábla. Při četbě recenzované monografie mám stále pocit, že ačkoli autor hovoří o českém postkomunistickém diskurzu, má jím zejména na mysli léta 2005 – 2010 (s. 210-211). Pokud by se zaměřil na sledování těchto otázek i v prvních patnácti postkomunistických letech např. v českém tisku, možná by spatřil určité proměny.

Švéda používá jako klíčové termíny diskurz, ideologie, narativ a mýtus, v menší míře emblémy, reprezentace a ikonické figury. Za jistou slabinu práce pokládám autorovo zdráhání jím jednoznačně používané pojmy nejprve definovat. Pokud bych je měl nějakým způsobem odlišit, pak diskurz je aktuálně převažující způsob, jakým se uvažuje o různých problémech, ideologie je pak souhrn představ, které mají obhájit nárok určité skupiny na moc nebo jej zpochybnit (myslím, že tato definice je lepší než poněkud vágní autorovo definování ideologie jako „*soubor názorů a přesvědčení, které jsou do jednotlivých typů diskurzu vetkány*“ (s. 16). Narativ je příběh, který má nějaký počátek, vyvrcholení a konec. Mýtus, který můžeme definovat jako všeobecně populární představu mající málo společného s realitou, nedosahuje podle mého soudu v sociálních vědách popularity předchozích pojmů. Jeho používání v názvu se mi jeví spíše nutným marketingovým krokem pro lepší prodejnost knihy. Nevím, zda není tato přílišná pojmová pestrost na škodu. Zejména mě autor ne zcela přesvědčil, zda má smysl ve vztahu k současné situaci používat pojem ideologie (nestačil by pouze „diskurz o Mašínech“ nebo „způsoby zobrazování Mašínů“?). Pokud se nemýlím, i v západních společenských vědách pojem ideologie v posledních desetiletích poněkud vymizel a je stále více nahrazován pojmem diskurz.

Autor hovoří o „*oficiálním postkomunistickém diskurzu*“. Tento pojem možná někoho zarazí, neboť můžeme namítnout, že přeci v ČR jako v demokratické zemi má každý právo na svůj diskurz a to, že nějakým způsobem píše o Mašínových Mladá fronta nebo o nich mluví předseda vlády, ještě neznamená, že jde o oficiální diskurz. Na to lze samozřejmě namítnout, že ačkoli dnes lze o Mašínech hovořit jako o vrazích a mluvčí nebude vystaven trestnímu stíhání, přesto bude muset své názory publikovat v okrajových tiskovinách a přinese mu to společenskou stigmatizaci. Přesto si kladu otázku, zda by nebylo lépe používat adjektivum „převládající“ či „hegemonní“. Užíváním adjektiva „*oficiální*“ nás možná až příliš přibližuje problematické představě, že současná praxe svobody slova je podobná situaci před listopadem 1989.

Po přečtení celé podnětné studie se kloním k přesvědčení, že je autor spíše konstruktivistou. Zdá se mi, že v jeho pojetí sociální skutečnosti neexistuje žádná realita a vše jsou jen diskurzy, které vítězí podle toho, zda mají jejich nositelé sílu je prosadit. Autor dochází k závěru, že „*nelze jednoznačně tvrdit, že komunistická vyprávění historickou*

«realitu» falšujú, zatímco polistopadová tuto ideologickou «deformaci» napravují. Každá reprezentace je totiž ze své podstaty neúplná, nikdy nemůže postihnout «realitu» takovou, jaká je.» (s. 18). V závěru knihy autor konstatuje, že jednou, až bude dnešní antikomunistické vyprávění, které většina lidí nechce či nedokáže vidět jako ideologické, nahrazeno nějakou novou ideologickou strukturou, není možné se domnívat, že zvítězí nějaký skutečně pravdivý pohled: „že konečně prozřítme a uvidíme skutečnost, takovou, jaká je doopravdy. Náš pohled bude totiž opět určován nějakou jinou hegemonickou praxí, bez které se neobejde žádný politický režim.“ (s. 241).

Pro autora je tedy psaní o dějinách zřetelně nikoli hledáním pravdy, ale vytvářením manipulativních narativů. Co kdybychom ale toto vztáhli i na jeho knihu? Nejedná se taktéž o manipulativní text? Mohli bychom konstatovat, že se nesnaží popsat nám „pravdivě“ příběh zobrazování Mašinů, ale předkládá nám svou verzi zjevně na prvním místě odmítající manipulativnost antikomunistických zobrazování. Autorovým základním hodnotovým východiskem je na jedné straně rezignace na představu historika a sociálního vědce jako hledače pravdy, ale patrně by se přihlásil k představě historika jako zastávce slabších a vyzyvatele hegemonních diskurzů, tedy k roli sociálně kritického intelektuála, který by před rokem 1989 odhaloval manipulativnost komunistické propagandy a dnes odhaluje manipulativnost propagandy kapitalistické. Sociální vědec v tomto pojetí již není masarykovským bojovníkem za pravdu, ale za poskytnutí hlasu slabším. Myslím, že právě o tuto roli se autor velmi úspěšně pokusil.